

cases, how morphological facilities of expression of category of accordances / disparities are in the simple sentences are described. Theoretical problems have been examined against the background of the modern Ukrainian morphological and syntactic structure. The problem of transposition syntactic adverbiale potential of case and preposition-case forms, principles of classification, varieties of transposition have been ascertained. Correlation of syntacticism and analytism in the modern Ukrainian grammatical system, external (adverbiale) orientation of initial noun word classes has been analyzed. Character of symmetry/asymmetry of semantic-syntactic and formal-syntactic structures of a sentence of accordances is elucidated.

Key words: correlative, the secondary predicate, adverbiale syntaxema, syntaxema accordances/disparities, pretext, case.

УДК 811.161.2'367.623

Ірина Мельник

ДІЄСЛІВНА ФУНКЦІЙНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКМЕТНИКА

У студії з'ясовано сутність дієслівної функційної транспозиції відмінкових форм українських прикметників; визначено та описано спеціальні засоби, що фіксують уживання прикметників у присудковій функції; виявлено роль аналітичної синтаксичної морфем-зв'язки *бути* та інших аналітичних синтаксичних морфем-напівзв'язок на зразок *ставати/стати, залишатися/залишитися, виявлятися/виявитися, зоставатися/зостатися, здаватися/здатися, лишатися/лишитися* і под. у відприкметниковій дієслівній аналітичній синтаксичній транспозиції; схарактеризовано особливості поєднання відприкметникових дієслівних функційних транспозитів у двох відмінкових формах – формі називного та формі орудного відмінків з аналітичною синтаксичною морфемою-зв'язкою *бути* та іншими морфемами-напівзв'язками, які визначають часові параметри та конкретизують семантичні відтінки ознак та властивостей, приписуваних певним предметам; а також доведено вплив семантики аналітичних синтаксичних морфем-напівзв'язок на вибір відповідної відмінкової прикметникової словоформи.

Ключові слова: транспозиція, відприкметникова дієслівна аналітична синтаксична транспозиція, транспозит, відприкметниковий дієслівний аналітичний синтаксичний транспозит, аналітична синтаксична морфема-зв'язка, аналітична синтаксична морфема-напівзв'язка.

Постановка наукової проблеми та її значення. Синтаксичні функції прикметників умотивовані їхньою позицією у структурі

речення. Традиційно основну, первинну, формально-синтаксичну позицію цього лексико-граматичного класу слів мовознавці характеризують як атрибутивну, зазначаючи при цьому, що прикметникові форми виражають ознаку предмета через атрибутивні відношення, що сформовані на основі прислівного зв'язку з іменником [6, с. 7]. Аналізуючи синтаксичні функції прикметників, учені також наголошують на присудковій сфері їхнього вживання [11, с. 149]. У нових граматичних описах передовсім акцентовано на тому, які синтаксичні функції прикметникові властиві, а які не властиві. «Ознакове слово прикметником можна вважати тільки тоді, коли воно стоїть у присубстантивній позиції, виконує роль присубстантивного другорядного члена речення, узгоджується з опорним іменником у роді, числі й відмінку і виражає атрибутивне значення» [4, с. 124]. За такої кваліфікації функція означення – єдина формально-синтаксична функція прикметника. Як бачимо, лише за приіменникового вживання ознакового слова йдеться про його прикметникову природу, в інших, неприкметникових, формально-синтаксичних позиціях цей лексико-граматичний клас набуває ознак іншої частини мови. Серед неприкметникових формально-синтаксичних функцій передовсім виокремлюють предикативну, що є типовою, первинною, для дієслова і не типовою для інших частиномовних класів слів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідники вторинних функцій прикметникових форм (див. праці зарубіжних мовознавців: М. Г. Булахова, Т. М. Молошної, О. М. Пешковського, Є. Тодорової, В. С. Тотавара та ін.; українських лінгвістів: І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Грищенко, І. А. Пасічник, М. Я. Плющ, В. А. Тимкової та ін.) передовсім акцентують увагу на особливостях уживання цього лексико-граматичного класу слів у присудковій позиції, його сполучувальних і валентних спроможностях, а також породжувальному (реченнєвотвірному) потенціалі, що реалізується завдяки функціонуванню в ролі центрального компонента реченнєвої структури. Попри значні напрацювання сучасних зарубіжних і вітчизняних мовознавців, що, без сумніву, містять усебічний аналіз предикативних прикметників, проблема синтаксичного переходу прикметника у сферу дієслова і досі залишається дискусійною.

Мета і завдання статті. Предметом нашої студії стала дієслівна функційна транспозиція відмінкових форм українського прикметника, мету якої мотивуємо необхідністю системно, цілісно дослідити спе-

цифіку синтаксичного переходу відмінкових прикметникових форм у позицію дієслова. Щоб реалізувати задекларовану мету, необхідно розв'язати такі основні завдання: 1) з'ясувати сутність дієслівної функційної транспозиції українських прикметників; 2) схарактеризувати роль аналітичної синтаксичної морфем-зв'язки *бути* та інших аналітичних синтаксичних морфем-напівзв'язок у переході прикметників у синтаксичну позицію дієслова; 3) виявити особливості поєднання відприкметникових дієслівних функційних транспозитів у називному та орудному відмінках з аналітичною синтаксичною морфемою-зв'язкою *бути* та іншими морфемами-напівзв'язками, що визначають часові параметри та конкретизують семантичні відтінки ознак та властивостей, приписуваних певним предметам.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Присудкова функція прикметника, як і інших іменних частин мови, є вторинною. На переконання М. Я. Плющ, вона «зумовлює категорійну трансформацію та зміщення функціонального діапазону його відмінкових форм і засвідчує синтаксичний перехід (транспозицію) до дієслів» [9, с. 86]. На відміну від сучасної російської літературної мови, де в позиції присудка маємо нейтралізацію морфологічних прикметникових ознак (йдеться передовсім про короткі форми, що стали незмінними і закріпилися в присудковій ролі, а також форми компаратива та суперлатива, що перейшли до класу прислівників), для сучасної української літературної мови характерна «тільки функціональна нейтралізація іменних категорій прикметникових присудкових форм, яка не досягла ступеня їхнього формального усунення»¹ [4, с. 126]. Трансформаційні переходи у граматичній структурі російської мови, за незначними винятками, уможливили потрібну кореляцію присудкових прикметникових форм: коротка й повна форми називного відмінка та лише повна форма орудного відмінка, наприклад: *Ребенок был послушен/послушный/послушным; Соседка оказалась хитра/хитрая/хитрой* [10, с. 289]. Важливо наголосити, що коротка форма властива лише окремим прикметникам української мови, а саме: *варт, весел, винен, владен, дрібен, жив,*

¹ Пор. ще, наприклад, як протікає відповідне явище у типологічно подібних мовах. Так, у німецькій мові характер нейтралізації морфологічних категорій роду, числа і відмінка у присудкових прикметникових формах набув повного завершення: *Das Madchen ist schon; Der Baum ist hoch*. Тут ці категорії нейтралізовано не лише функційно, але й формально.

згоден, здоров, рад, повен, потрібен срібен, ясен та ін., частина з яких спеціалізована на вживанні у присудковій позиції. Це звичайно прикметники на зразок *варт, винен, ладен, певен, повинен, рад тощо* (наприклад: *...над тобою не владен страх* (В. Симоненко); *Така хороша, що не варт і гроша* (Укр. прислів'я); [Дуліб. – І. М.] *не здатен був ні на що* (П. Загребельний), що «не змінюють загальної системної спрямованості прикметникових предикативних форм на функціональну нейтралізацію іменних морфологічних категорій» [4, с. 126]. Тому в сучасній українській мові типово представлена кореляція лише двох повних прикметникових відмінкових форм: називного й орудного – репрезентантів прикметникового різновиду іменного складеного присудка, наприклад: *Дівчина була красива; Дівчина була красивою*.

Формально-синтаксичну позицію прикметників передовсім визначає порядок слів у реченні. В. В. Виноградов на матеріалі російської мови підкреслює, що прикметники, які розміщені у препозиції, функціонують у ролі означення, а прикметники, які розміщені в постпозиції – в ролі присудка, пор.: *Теплий вечір* і *Вечір теплий*. До спеціальних засобів, що фіксують уживання прикметників у функції присудка, мовознавець зараховує: постпозицію, інтонацію й наявність дієслівної зв'язки [5, с. 671]. Проте для речень із предикативними прикметниками за реалізації граматичної структури в мовленні характерний також непрямий порядок слів. Непрямий порядок слів маємо за таких умов: 1) коли весь складений іменний присудок або тільки одна з його частин розміщена перед підметом; 2) коли присудкові притаманна постпозиція щодо підмета, але прикметник розміщений перед дієслівною зв'язкою, напр.: *Був сірий день. І сірий був сусід. І сірий стіл. І сірі були двері* (Л. Костенко); *Є жінки білі, як молоко* (М. Вінграновський); *Кривавий, жевріючий день був...* (О. Гончар); *Старий він був* (Л. Костенко); *Князь Василь ловкий був іще* (М. Вінграновський); *Спочатку старий <...> висохлий став* (У. Самчук); *Він сумний був* (Д. Павличко).

Проте синтаксичну функцію прикметника не завжди зумовлює порядок слів у реченні. Зокрема, у реченнях, які виражають почуття, емоційний стан мовця, маємо зворотний порядок слів, за якого присудок займає препозицію щодо підмета, що надає висловленню особливої виразності: *...але який солодкий дим багать!* (Л. Костенко); *Яка жахлива сцена!* (О. Гончар); *Що за дивна сила слова!* (Леся

Українка); *Який жорстокий степовий звичай!* (В. Малик); *Яка важка у вічності хода!* (Л. Костенко); *Благословенне світло дня і ночі!* (Д. Павличко). Порядок слів у реченні не суттєвий за умови, коли роль підмета заступають займенникові іменники, для яких типовим є поєднання з прикметниками лише в присудковій позиції, наприклад: ...*він* [сандалик. – І. М.] *справді-таки золотий*... (М. Вінграновський); ...*він* [собор. – І. М.] *ще повен гріхами* (О. Гончар); *Щасливий ти, тобі усе Мадонна*... (Л. Костенко); *Щасливий той, хто ще не вміє грати* (Л. Костенко). Будучи ситуативно та контекстно зумовленими, займенникові іменники актуальні самі по собі і не виявляють здатності до поєднання з атрибутами.

У граматичних описах української мови останніх двох десятиріч перехід прикметника у сферу дієслова дослідники тлумачать як триступеневий процес, що знаходить свій вияв на синтаксичному, морфологічному та семантичному мовних рівнях [1, с. 115–118; 4, с. 291–294]. Синтаксичний, або функційний, ступінь відприкметникової дієслівної аналітичної синтаксичної транспозиції являє собою початкову площину, для якої властива велика позиційна рухливість слів із характерним їх семантико-синтаксичним варіюванням. Зміна первинної, означальної, формально-синтаксичної позиції прикметників на вторинну, присудкову, засвідчує їхнє переміщення із власне-прикметникового у власне-дієслівне функціонування та сигналізує про важливість синтаксичних чинників у визначенні частиномовної належності слів. Набувши нової синтаксичної ролі, вихідна форма може також зазнавати змін у морфологічному оформленні відповідно до частини мови, в яку перейшло слово. Морфологічний ступінь переходу в системі частин мови іноді може набувати семантичного завершення.

Для відприкметникової дієслівної синтаксичної транспозиції властивий аналітичний вияв її реалізації. Прикметникова форма, поєднуючись з аналітичною морфемою-зв'язкою *бути*, рідше з іншими морфемами-напівзв'язками, набуває синтаксичного статусу дієслова. Сукупність складників такого аналітичного комплексу вважають спеціалізованими типовими формами вираження складеного іменного присудка [3, с. 223–224]. На думку Л. Теньєра, саме наявність допоміжного субстантивного дієслова (у нашому розумінні – аналітичної синтаксичної морфемі-зв'язки. – І. М.) дає можливість використати в ролі предиката прикметник, який більше нічим не відрізняється від прикметника у функції атрибута [12, с. 173]. Аналітична синтаксична

морфема-зв'язка *бути* або аналітичні синтаксичні морфем-напівзв'язки на зразок *ставати/стати, лишатися/лишитися* в поєднанні з предикативно вжитими прикметниками утворюють складну аналітичну сполуку, в якій граматичну функцію зреалізовано зв'язковим компонентом, а семантичну – прикметниковим. Морфема-зв'язка *бути* як своєрідний дієслівний транспозитор закріплює притаманні дієслову парадигматичні характеристики, зокрема категорії часу, способу та особи, зрідка – виду, нейтралізує визначальну для прикметника категорію відмінка, а також модифікує категорії числа й роду, наприклад: *Мій народ довірливий* (П. Загребельний); *...твоя справа є невеличка...* (М. Вінграновський); *Наливайко затерп: у запорожців була якась нова, не відома йому зброя* (М. Вінграновський); *Та й в темниці буду вільний* (Леся Українка); *Хай буде мій милий щасливий* (Леся Українка); *Хай сіль твоя буде завжди несолонна* (М. Пишук); *...золотий пам'ятник був би тому* (О. Гончар). Отже, відприкметникові аналітичні синтаксичні утворення, що набули граматичних особливостей категорії, формально-синтаксичну функцію якої вони заступають, і не втратили цілком, а лише нівелювали граматичні ознаки вихідної категорії кваліфікуємо як результат дієслівної аналітичної синтаксичної транспозиції.

До аналітичних синтаксичних морфем-напівзв'язок, з якими звичайно зафіксовані предикативно вжиті прикметники, належать: *ставати/стати, залишатися/лишитися, виявлятися/виявитися, зоставатися/зостатися, здаватися/здатися, видаватися/видатися, лишатися/лишитися* тощо. Граматична специфіка цих дієслівних невластивих зв'язок полягає в тому, що, крім часу та способу, для них характерна ще й видова ознака, пор.: *...жаль його ставав великий, білий – як зима чи крижана річка* (В. Шевчук) і *Став я ніжним* (Б. Олійник); *Все здавалося мені безмежно далеким від правди, штучним і непотрібним* (Ю. Щербак) і *Поле, рідні обшири <...> нині чомусь здалися Гуралеві аж надто близькими* (М. Олійник); *Реп'ях <...> робився круглішим...* (М. Вінграновський) і *Острог в його очах <...> зробився туманно-молочним...* (М. Вінграновський). Ці дієслівні зв'язки, поряд із синтаксичною, виконують також семантичну функцію, надаючи відприкметниковому дієслівному синтаксичному транспозитові додаткових лексичних відтінків.

Відприкметниковий дієслівний синтаксичний транспозит виявляє здатність до поєднання з аналітичною синтаксичною морфемою-

зв'язкою *бути* в усіх її часово-способових формах. Характерно, що імпліцитний вияв зазначеної дієслівної зв'язки прогнозує називний відмінок прикметника як єдину можливу словоформу вираження теперішнього часу. Це передовсім зумовлено функційним призначенням присудкового називного виражати постійну ознаку предмета [2, с. 70], наприклад: *І люди щедрі й добрі...* (Л. Костенко); *Я сильна, навіть зла* (Л. Костенко); *Сини гінкі, мов кипариси* (П. Загребельний). На противагу теперішньому часові, форми минулого та майбутнього часів аналітичної синтаксичної морфеми-зв'язки *бути*, виявляють здатність до поєднання не тільки з прикметниковим називним, а й орудним відмінком, пор.: *Сулейман був старий* (П. Загребельний); *Будуть коси блискучі...* (Л. Костенко) і *Любов була такою блискавичною* (В. Симоненко); *Радісним йому було й перше знайомство з міськими людьми* (В. Підмогильний). Важливо відзначити, що відприкметниковий дієслівний синтаксичний транспозит переважно експлікований грамемою орудного за умови, якщо аналітична синтаксична морфема-зв'язка *бути* репрезентована у формі майбутнього часу дійсного способу або в наказовому чи умовному способах, наприклад: *Коли буду я навіть сивою, і життя моє піде мрякою, я для тебе буду красивою, а для когось, може, й ніякою* (Л. Костенко); *...будь навіки мені незвичайним!* (Л. Костенко); *Будь скромним, пий горілку – не коньяк* (В. Симоненко); *...насолода творчості хай буде вічною* (У. Самчук); *...він був би щасливим!* (І. Багрянний); *Я був би досі ще живим-здоровим...* (В. Симоненко).

«Вживання форми так званого орудного предикативного, – за слушним зауваженням І. Р. Вихованця, – є досить показовим, воно вказує на перетворення залежної вихідної приіменникової позиції прикметника на автономну і взаємозалежну тільки щодо іменника-підмета дієслівну позицію. Тут нейтралізується позиційна рухливість поєданого з предикативним прикметником іменника-підмета. Останній не може вживатися поза позицією підмета. Набуття прикметниковою формою у предикативній функції більшої порівняно зі власне-прикметниковим (приіменниковим) функціонуванням синтаксичної автономності й перебування в найцентральнішій (присудковій) позиції речення зумовили відштовхування від попереднього (приіменникового атрибутивного) вживання і появу форми орудного предикативного у прикметникові, який заступає власне-дієслово» [4, с. 125].

Як бачимо, відприкметниковий різновид дієслівної синтаксичної транспозиції зреалізовано вихідними прикметниками, які мають здат-

ність уживатися у двох відмінкових формах – називному та орудному відмінках, що засвідчує порушення узгодження між взаємопов'язаними головними членами речення – іменником-підметом і прикметником-присудком, пор.: *Місяць лютий був і справді лютий* (Л. Костенко); *Ти був скупий чи то – занадто щедрий на власну душу...* (Леся Українка); *Вони були такі чорні, що ніби повилазили з горянського лісового болота і не встигли обсохнути* (М. Вінграновський) і [*Ольга. – І. М.*] *зробилась зненацька поважною* (У. Самчук); *...обличчя Газі-Гірея видавалося на подушці спокійним...* (М. Вінграновський); *Читацька робота над образом Лободи як над образом живої людини і носія оцієї схизми видається мені не тільки цікавою, а й повчальною* (О. Гончар). Характерно, що форми називного та орудного відмінків у більшості випадків можуть бути взаємозамінними. Проте в сучасній українській літературній мові звичайно спостерігаємо тенденцію до поєднання прикметникової форми у називному відмінку з аналітичною морфемою зв'язкою *бути* та прикметникової форми в орудному відмінку з аналітичною синтаксичною морфемою-напівзв'язкою *ставати/стати* та іншими дієслівними напівзв'язками. «Вибір варіантної форми – орудного відмінка – в ад'єктивних реченнях, – як зазначає М. Я. Плющ, – зумовлений кількома чинниками: семантикою предиката, формою зв'язки *бути* та інших дієслів, що виступають у ролі зв'язки (*стати, ставати, зоставатися, здаватися, робитися, зробитися*), уведенням подвійних зв'язок (*хочу бути, могла бути, хотів стати* тощо), інверсійним порядком присудка в реченні, уведенням до його складу локалізатора або об'єктного компонента» [9, с. 87].

Значний вплив на вибір відмінкової прикметникової словоформи має семантика аналітичних синтаксичних морфем-напівзв'язок, які, як відомо, крім граматичної функції, виконують роль своєрідних семантичних модифікаторів ознаки предмета. Відприкметникові дієслівні синтаксичні транспозити, виражені грамемами орудного та називного відмінків, насамперед виявляють здатність до поєднання з аналітичними синтаксичними морфемами-напівзв'язками *стати/ставати, робитися/ зробитися*, що передають становлення, набуття предметами відповідних ознак, наприклад: *Люди ... ставали білими* (В. Лазарук); *Тут по селищах дівчата рано тлусті стають...* (О. Гончар); *...він [туман. – І. М.] став тонким, мов качине перо* (М. Вінграновський); *Дід чомусь став маленький, меншенький від мене* (О. Довженко); *...рука <...> зробилася дерев'яною...* (М. Вінгранов-

ський); *Луска зробилась тьмяною* (Л. Костенко); ...*вони робились білі, як стіна* (Л. Костенко). Конкуруючи з називним, орудний предикативний у поєднанні з аналізованими дієслівними зв'язками, безумовно, переважає, оскільки останні містять сему видозміни ознаки в усіх її часово-способових вимірах, наприклад: ...*стали синіми молочаї і глід, глина й горби...* (М. Вінграновський); *Стають синіми молочаї і глід, глина й горби*; *Стануть синіми молочаї і глід, глина й горби*; *Хай стануть синіми молочаї і глід, глина й горби*; *Стали б синіми молочаї і глід, глина й горби*.

Відприкметникові дієслівні синтаксичні транспозити, що звичайно морфологічно експліковані словоформою орудного, також зафіксовані з аналітичними синтаксичними морфемами-напівзв'язками *залишатися/залишитися, лишатися/лишитися, зоставатися/зостатися*, які констатують збереження певної ознаки предмета, наприклад: *Несказане лишилось несказаним* (Л. Костенко); *Франко і в «Зів'ялому листі» залишився вірним собі* (Р. Горак); *А я все залишався б їй вірним* (О. Гончар); *Усередині, за товстелезними кам'яними стінами, він [собор. – І. М.] зостається вічно рухомим...* (П. Загребельний); ...*досі ж бо тих сміливців не виявлено, герої зосталися невідомими...* (О. Гончар). Форма називного предикативного за таких умов рідковживана, наприклад: *Найправедніший з них, піп Василій, залишився живий* (Ю. Мушкетик); ...*вона, доки й житиме, зостанеться вдячна тобі, Баглаєві* (О. Гончар). Відприкметникові дієслівні синтаксичні утворення в орудному відмінку також виявляють здатність до поєднання з аналітичними синтаксичними морфемами-напівзв'язками *здаватися/здатися, видаватися/видатися* і под., що позначають позірність ознаки предмета, наприклад: *Сьогодні на площі він здавався зовсім молодим, – зараз це була серйозно стурбована людина на всі свої шістдесят п'ять* (О. Іваненко); *[Сорочка. – І. М.] синові здалася полотняною...* (О. Гончар); ...*все довкруги видавалось йому чужим, ворожим...* (У. Самчук); *Всі люди видаються добрими* (У. Самчук). Зрідка за таких умов відприкметникові дієслівні синтаксичні транспозити мають форму називного відмінка, наприклад: ...*довгий же видався день сьогодні* (У. Самчук).

Прикметникова форма набуває також синтаксичних рис дієслова у складі подвійного присудка. Прикметник як власне-присудковий компонент подвійного присудка відрізняє від основного предикативного вживання наявність суміжного присудкового дієслова, предика-

тивні категорії якого поширено й на прикметникову форму, що морфологічно експлікована звичайно називним, рідше орудним відмінком, напр.: *Плюскоче хвилька тепла і жива* (Л. Костенко); *І знає тільки місяць походючий, де їде грек смаглявий і худючий* (Л. Костенко); ... *гарбузи вродили добрі* (В. Симоненко); *Вигін лежав широкий, як лан* (М. Вінграновський); *В чужім краю під буйними вітрами щасливим я і вільним виростав* (В. Симоненко). Характерно, що подвійний присудок утворено внаслідок злиття двох вихідних простих речень в одне ускладнене просте, пор.: *Плавці лежать + Плавці важкі = Плавці лежать важкі* (Л. Костенко). Прикметник у називному відмінку входить до складу перехідних структур між подвійним та складеним іменним присудком, де перший компонент (найчастіше слова типу *стояти*) у відповідному контексті частково втрачає семантичне навантаження, що наближає його до аналітичної синтаксичної морфеми-зв'язки *бути*, напр.: *А небо стояло синє, високе, тільки холодне ...* (Ю. Мушкетик); *Зима стоїть персидська, як бузок* (Л. Костенко); *Стоять жоржини мокрі-мокрі* (Л. Костенко).

Форма орудного предикативного можлива в поєднанні з особовими формами фазових і модальних дієслів, модальними предикативними прикметниками, виразниками граматичної категорії часу та способу, що у граматичній структурі української літературної мови творять ускладнену модель іменного складеного присудка. Як бачимо, тут поєднано деякі елементи дієслівного складеного присудка з дещо видозміненим із формального боку іменним складеним присудком. Проміжне місце між допоміжною частиною складеного дієслівного присудка та іменною частиною складеного іменного присудка займає дієслівна зв'язка у формі інфінітива, наприклад: *Жінки втомились бути не прекрасними* (Л. Костенко); *Найперше – ніж мусить бути гострим* (І. Багрянний); *Чи ти питала свою Долю, жінко, коли ти перестанеш бути гарною* (Л. Костенко); *Сізіф куриє свою гіркущу люльку, йому хотілось бути молодим* (Л. Костенко); – *Людина повинна бути оригінальною, – сказав інженер* (П. Загребельний); *Я хочу бути несамопитим* (В. Симоненко); – *Ти просто боїшся <...> залишитися самотнім* (В. Симоненко); *Ти не хотів бути щасливим зі мною...* (В. Симоненко).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, функційний ступінь відприкметникової дієслівної синтаксичної транспозиції можливий лише за наявності експліцитно чи імпліцитно

вираженої аналітичної синтаксичної морфем-зв'язки *бути*, зрідка – інших морфем-напівзв'язок, які, будучи спеціалізованим аналітичним засобом вираження синтаксичної дієслівності, нейтралізують визначальну для прикметника категорію відмінка, модифікують категорії числа й роду і відповідно закріплюють дієслівні категорії часу, способу, особи та зрідка виду. Відприкметниковий дієслівний синтаксичний транспозит у називному відмінку в поєднанні з аналітичною синтаксичною морфемою-зв'язкою *бути* передає звичайно статичну ознаку предмета, а відприкметниковий дієслівний синтаксичний транспозит морфологічно експлікований орудним відмінком спеціалізований передовсім на вираженні зміненої ознаки предмета. Останній звичайно виявляє здатність до поєднання з аналітичними синтаксичними морфемами-напівзв'язками *ставати/стати, виявлятися/виявитися, здаватися/здатися, видаватися/видатися, лишатися/лишитися* і под. Відприкметникова дієслівна аналітична синтаксична транспозиція засвідчує істотні зрушення прикметника в напрямку функційного зближення з дієсловом і є початковим ступенем переходу в дієслівну сферу. Перспективним вважаємо докладніше вивчення дієслівних зв'язкових компонентів як аналітичних засобів відприкметникової дієслівної синтаксичної транспозиції, що сприятиме всебічній, цілісній, репрезентації явища відприкметникової синтаксичної вербалізації на тлі інших ступенів переходу прикметника у сферу дієслова.

Джерела та література

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 255, [1] с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 221, [1] с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 365, [3] с.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; [за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 398, [2] с.
5. Грамматика русского языка. Т. 2. Ч. 1 : Синтаксис / [под ред. В. В. Виноградова]. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 702 с.
6. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові : [монографія] / А. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1978. – 207 с.
7. Пасічник І. А. Семантико-синтаксична валентність предикативних прикметників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. А. Пасічник. – К., 1998. – 16, [1] с.

8. Пасічник І. А. Категорія валентності предикативних прикметників / І. А. Пасічник. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 183, [1] с.
9. Плющ М. Я. Синтаксична транспозиція відмінкових форм прикметника у предикативній позиції / М. Я. Плющ // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. пр. / відп. ред. М. Я. Плющ]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 7. – С. 86–90.
10. Русская грамматика : в 2 т. / [гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 709 с.
11. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
12. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; [пер. с фр. И. М. Богуславского и др.]. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.

Мельник Ирина. Глагольная функциональная транспозиция падежных форм украинского прилагательного. В статье выяснена сутність глагольної функціональної транспозиції падежних форм українських прилагательних; определены и описаны специальные средства, которые фиксируют употребление прилагательных в функции сказуемого; обнаружена роль аналитической синтаксической морфемы-связки *быть*, а также аналитических синтаксических морфем-полусвязок типа *становиться/стать, оставаться/остаться, оказываться/оказаться* и других в отадъективной глагольной аналитической синтаксической транспозиции, охарактеризованы особенности сочетания отадъективных глагольных аналитических синтаксических транспозитов в двух падежных формах – форме именительного и форме творительного падежей с аналитической синтаксической морфемой-связкой *быть* и другими морфемами-полусвязками, которые определяют временные параметры и конкретизируют семантические оттенки признаков и свойств, приписываемых определенным предметам; а также доказано влияние семантики аналитических синтаксических морфем-полусвязок на выбор соответствующей падежной словоформы прилагательного.

Ключевые слова: отадъективная глагольная аналитическая синтаксическая транспозиция, транспозит, отадъективный глагольный аналитический синтаксический транспозит, аналитическая синтаксическая морфема-связка, аналитическая синтаксическая морфема-полусвязка.

Melnyk Iryna. The Verbal Functional Transposition of Case Forms of Adjective in Ukrainian Language. The article deals with the essence of functional verbal transposition of case forms of adjectives in Ukrainian language. Special features, that fix the use of adjectives in the function of predicate, are defined and described. The role of analytical syntactic linking morpheme *to be* and other analytical syntactic semi-linking morpheme like *to become/to get, to remain/to be left, to manifest itself/to prove to be, to remain/to stay, to give up/to seem, to leave/to abandon* is detected in numeralized verbal analytical syntactic transposition. The

peculiarities of combination the numeralized verbal functional transpozys are characterized in two case forms – in the form of nominative and instrumental cases with analytical syntactic linking morpheme *to be* and other semi-linking morphemes, which determine the temporal parameters and concretize the semantic nuances of signs and properties, that are attributed to a particular subject. The influence of semantics of analytical syntactic semi-linking morphemes is proved according to the choice of case adjectival wordforms.

Key words: transposition, numeralized verbal analytical syntactic transposition, transpozys, adjectivized verbal analytical syntactic transpozys, analytical syntactic linking morpheme, analytical syntactic semi-linking morpheme.

УДК 81.372

Микола Мірченко

КАТЕГОРІЙНА (ФУНКЦІЙНА) ТИПОЛОГІЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Стаття продовжує цикл статей автора з проблем категорійної функційної граматики української мови. Обґрунтовано сутність категорійних значень, проведено їхню ієрархію та способи і форми вираження. У статті зроблена спроба показати складну взаємодію та взаємопроникнення категорійних функцій на тлі семантико-синтаксичної структури речення. Визначена роль синтаксичних категорій у формуванні семантико-синтаксичних відношень у реченнях і словосполученнях. Встановлені різновиди синтаксичних одиниць, схарактеризовані засоби їх вираження в українській мові. Досліджена специфіка семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної організації синтаксичних одиниць. Описана семантика різних структурних моделей елементарних і неелементарних речень. Визначені такі поняття, як категорійна функція, константи категорійності, вищий ступінь категоризації.

Ключові слова: неелементарне речення, функційна типологія, категорійна функція, константи категорійності, спеціальні концепти, актантність, предикатність, предикативність, пропозиційність, вищий рівень категоризації, модальність.

Постановка наукової проблеми і її значення. У сучасній лінгвістиці набуло поширення вчення про три синтаксичні одиниці: словосполучення, речення та мінімальну синтаксичну одиницю. В ієрархії таких одиниць помітне місце належить реченню як центральній багатоаспектній синтаксичній одиниці. У реченні відповідно до трьох